

УДК 811.161.2'373.72

Репрезентація концепту **ОБМАН** фразеологізмами української мови

Прудникова Т. І.

*РВНЗ “Кримський інженерно-педагогічний університет”,
м. Сімферополь, Україна*

У статті аналізуються особливості репрезентації українськими фразеологізмами базового шару концепту ОБМАН.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, концепт, обман, концептуалізація, людина.*

Про концепт сьогодні пишуть дуже багато, але, як і раніше, визначають його по-різному. Частина дослідників розуміє його широко як універсальну сутність, що формується у свідомості на базі безпосереднього чуттєвого досвіду, безпосередніх операцій людини з предметами, а також на основі мовного спілкування та взаємодії з іншими уже сформованими концептами.

Дослідники виявляють різну кількість аспектів, релевантних для з'ясування природи концепту. Так, зважаючи на вживання його у системі понять сучасної науки, Ж. Краснобаєва-Чорна визначає сім таких аспектів: логіко-філософський (Дж. Кемені, Ч. Пірс, Г. Фреге), власне філософський (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі), лінгвістичний (В. Гак, В. Звєгінцев, О. Тараненко), лінгвокультурологічний (А. Вежбицька, В. Красних, В. Маслова, В. Іващенко), когнітивний (О. Кубрякова, З. Попова, Й. Стернін, В. Дем'янков), психолінгвістичний (О. Залевська, О. Селіванова, Л. Лисиченко, В. Старко) та літературно-культурологічний (Л. Грузберг, Л. Іванова, О. Кагановська) [4]. Зазначена поліаспектність свідчить про складну й багатогранну природу самого концепту та наукових знань про нього [1; 4; 5; 6 та ін.].

О. Цапок розглядає чотири аспекти дефініції концепту: логіко-філософський, що пов'язує концепт із поняттям; логіко-семантичний, орієнтований на ототожнення його зі значенням; психологічний, який виходить з ідеї О. Потебні про трирівневу структуру слова, одним із яких поряд із внутрішньою та зовнішньою формою є «зміст (або ідея), що відповідає чуттєвому образу чи розвинутому з нього поняттю» [13]; й інтегративний, орієнтований на розуміння концепту як інформаційної структури свідомості з огляду на різні способи отримання інформації [9; 13].

Актуальність теми дослідження визначається, по-перше, посиленням в україністиці інтересу до проблеми відображення у мові концептосфери народу та її основних концептів; по-друге, потребою подальшого вивчення особливостей структурування концептів, репрезентованих ФО, залучаючи до аналізу деякі дані теорій, висновків інших наук і галузей лінгвістики.

Складним і дискусійним питанням лінгвоконцептології є структура концепту. За Ю. Степановим, концепт складається з компонентів-прошарків, які постають резуль-

татом, «опадами» культурного життя різних епох. У такий спосіб, окрім інтенсивної, концепт має ще три ознаки: 1) основна актуальна ознака – концепт актуальний для всіх носіїв певної мови (це не тільки колективне уявлення, як реальність суспільства, але і гіпотези, що створюються про цю реальність найбільш видатними членами суспільства); 2) додаткова, пасивна ознака – властивості, що виступають вже неактуальними, «історичними» (глибинний прошарок, що існує в сучасному стані культури, але не усвідомлюється людьми); 3) буквальный смысл, або внутрішня форма, втілена у зовнішній, вербальній формі [10]. Постаючи тривимірним утворенням, концепт, на думку В. Карасика, містить предметно-образний, поняттєвий та ціннісний складники [3, с. 109].

Новий погляд на структуру концепту пропонує В. Іващенко [2]. На думку автора, концепт культури складається з п'яти компонентів: 1) власне-когнітивного, або когнітиву (інформація про світ, що частково передається генетично, а частково є результатом набутого індивідуального життєвого досвіту й зберігається в структурах довготривалої пам'яті на мовно-мисленнєвому рівні свідомості переважно у формі образів-енграм чуттєвого сприйняття, понять та пропозицій); 2) емотивного, або емотиву (стале відношення між людиною й об'єктом, що виникає на базі їх соціальних / матеріальних та духовних потреб і репрезентується у формі емоційного тону вражень, власне емоцій або почуттів - емоційних процесів, станів, а також загальних постанов особистості як емоційного переживання, що досягає найвищого ступеня узагальнення); 3) конативного, або конатиму (поведінкова реалізація ментальних настанов і ціннісних орієнтацій суб'єкта відображення, сфокусованих на певному фрагменті дійсності; цей компонент ґрунтується на стереотипах поведінки, вироблених попереднім життєвим досвідом як окремо взятої людини, так і людської спільноти загалом, що зберігаються в структурах пам'яті); 4) компонент епохи (конкретно-історичні умови життєдіяльності соціокультурної спільноти); 5) факторної зумовленості природних умов життєдіяльності та географічного розташування (додаткова інформація в ціннісно-смысловій організації концепту про географічні особливості території проживання етносу та кліматичні умови, екологічну ситуацію, а також економічні, політичні, релігійні, правові та інші чинники); а структура культурно-історичного концепту – з шести [2]. Беручи до уваги факт існування індивідуальної та колективної свідомості, а також сферичну форму мовної моделі світу (Л. Вітгенштейн, Н. Хомський, Ю. Караулов, І. Ревзін, Ж. Соколовська), деякі вчені припускають, що концепт має макро- і мікросфери [див., напр.: 4].

В. Ніконова представляє структуру концепту у вигляді рівневої моделі або кількох шарів: смислового та вербального або смислового, образно-асоціативного та предметно-почуттєвого [5, с. 251].

Ми, услід за Й. Стерніним, З. Поповою [див., напр.: 6; 7; 10; 11] та ін. дослідниками, обстоюємо польову модель концепту, яка містить ядро та периферію.

Ядром концепту ОБМАН є лексема *обман* (базовий образ) і виявлені когнітивні сектори (ознаки). Базовий образ і когнітивні сектори – це **базовий шар концепту ОБМАН**.

Приклади свідчать, що когнітивні сектори базового шару концепту ОБМАН репрезентовані широким діапазоном українських фразеологічних одиниць:

а) обманути, перехитрити (використовувати іншу людину як засіб для досягнення власних цілей): *накинути ласим оком*. З корисливими намірами [ФСУМ, с. 586]; *замовляти (заговорювати) / замовити (заговорити) зуби*. Вводити в оману, дурити

когось [ФСУМ, с. 313]. *брати / взяти на арапа*. Обманюючи, хитруючи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь [ФСУМ, с. 51]. *брати / взяти на пушку (на понт)*. Обманюючи, хитруючи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь [ФСУМ, с. 51]; *брати / взяти на Бога*. Обманюючи, хитруючи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь [ФСУМ, с. 51]; *замазувати / замазати очі*. Відвертати чию-небудь увагу; обманювати когось [ФСУМ, с. 311]; *відводити / відвести очі* [ФСУМ, с. 116] та ін.;

б) обманути (обманом поставити кого-небудь в незручне становище): *залишати (лишати), зоставляти* і т. ін.) / *залишити (лишити, зоставити* і т. ін.) *в дурнях*. Одурити, перехитрити кого-небудь, поставивши у незручне, смішне становище [ФСУМ, с. 310]; *пошити (обути) / шити (обувати) у дурні*. Поставити кого-небудь у дуже незручне становище; одурити когось [ФСУМ, с. 685]; *підвести / підводити під монастир*. Обдуривши, накликати біду, ставити кого-небудь у скрутне становище [ФСУМ, с. 631] та ін.;

в) обманути (неправильно інформувати; нав'язувати неправильне уявлення про що-небудь): *замилювати (милити) / замилити очі*. Обдурювати кого-небудь, хитрувати [ФСУМ, с. 312]; *пускати / пустити в очі дим (пильку)*. Вводити в оману кого-небудь [ФСУМ, С. 718-719]; *пускати / пустити ману [в вічі]*. Обдурювати, змушувати вірити в що-небудь нереальне [ФСУМ, с. 719]; *напускати / напустити дурману*. Обманюючи, завуальовуючи істину, змушувати вірити в що-небудь нереальне [ФСУМ, с. 532]; *наводити / навести полуду (більмо) на очі*. Навмисно неправильно інформувати, обдурювати кого-небудь [ФСУМ, с. 520]; *засліплювати / засліпити очі*. Позбавляти здатності чітко мислити, правильно сприймати навколишню дійсність [ФСУМ, с. 317] та ін.;

г) обдурити, перехитрити кого-небудь: *обвести (обкрутити, обернути, обмотати* і т. ін.) / рідше *обводити (обкручувати, обертати, обмотувати* і т. ін.) *круг (кругом, навколо, довкола) пальця (пучки)* [ФСУМ, с. 563]; *обвести / обводити за ніс*. Перехитрити, обдурити кого-небудь [ФСУМ, с. 563]; *лишати (залишати* і т. ін.) / *лишити (залишити* і т. ін.) *з носом*. Обдурювати, перехитровувати кого-небудь [ФСУМ, с. 432]; *водити / поводити за ніс (за носа)*. Обдурювати кого-небудь [ФСУМ, с. 142] та ін.;

г) хитрувати (вдаватися до неправдивих, нечесних учинків): *підходити (підлазити) з хитрощами*. Вдаватися до неправдивих, нечесних учинків [СФС, с. 135]; *удаватися до хитрування (до хитрощів)*. Удаватися до неправдивих, нечесних учинків [СФС, с. 135]; *братися (даватися, вдаватися, підніматися, пускати-ся) на хитрощі*. Вдаватися до неправдивих, нечесних вчинків [СФС, с. 135]; *крутити (вертати) хвостом*. Удаватися до неправдивих, нечесних учинків [СФС, с. 135] та ін.;

д) лицемірити: *кривити / покривити (скривити) душею*. Бути нещирим, лицемірити [ФСУМ, с. 396]; *грати / ламати комедію*. Удавати з себе кого-небудь, лицемірити [ФСУМ, с. 195]; *справляти комедію*. Удавати з себе кого-небудь, лицемірити [ФСУМ, с. 195] та ін.;

е) морально псувати, підбурювати на негідні вчинки: *збивати (зводити) / збити (звести) з пуття*. Морально псувати, підбурювати на негідні вчинки [ФСУМ, с. 323]; *зводити (заводити, збивати) / звести (завести, збити) на манівці*. Спрямувати кого-небудь на неправильні вчинки [ФПЛМ, с. 326]; *підводити (підбивати, підбити) / підвести на гріх*. Спонукаати когось до якогось негожого, непорядного вчинку [ФСУМ, с. 631] та ін.;

з) першим користуватися чиймись здобутками: *збирати вершки [на молоці]*. Брати собі все найкраще, першим користуватися чиймись здобутками [ФСУМ, с. 323]; *збирати / зібрати сметанку*. Брати собі все найкраще, першим користуватися чиймись здобутками [ФСУМ, с. 323-324]; *знямати / зняти пінку*. Брати, одержувати найкраще, не затрачуючи зусиль [ФСУМ, с. 343] та ін.;

ж) утручатися в чужі справи: *встромляти (сунути, пхати) / встромити (втиснути, всунути) [свого] носа ([свій] ніс)*. Безцеремонно втручатися в що-небудь, переважно в те, що не стосується когось [ФСУМ, с. 156]; *сунути носа до чужого прося*. Безцеремонно втручатися в що-небудь, переважно в те, що не стосується когось [ФСУМ, с. 156] та ін.

Висновки. Отже, базовий шар концепту ОБМАН репрезентований широким діапазоном українських фразеологічних одиниць. Дослідження лінгвокультурної специфіки таких концептів дасть змогу глибше пізнати етнопсихологічні засади національного світосприйняття, змоделювати мовно-концептуальну картину світу українського народу.

Перелік умовних скорочень

СФС – Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів. – К.: Радянська школа, 1988. – 200 с.; ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. – К.: Наукова думка, 1993. – Кн. 1-2.

Список літератури

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм: [монография] / Н.Ф. Алефиренко. – М.: ООО Изд.-во «ЭЛПИС», 2008. – 271 с.
2. Іващенко В. Л. Функціональна топологія концептів як одиниць культури / В. Л. Іващенко // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. – 2004. – Вип. 34. – Ч. І. – С. 390-397.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Краснобаєва-Чорна Ж. Концепт ЖИТТЯ в українській фраземіці: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
5. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поезиці Шекспіра: монографія. – Дніпропетровськ: ДУЕП, 2007. – 364с.
6. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
7. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2001. – 190 с.
8. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / о. Селіванова. – Київ – Черкаси. – 2004. – 275с.
9. Селіванова Е.А. Когнитивная ономазіологія: монографія. – К.: Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
10. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академический проект, 2004. – 992 с.

11. Стернин И.А. Значение и концепт: сходства и различия / И. А. Стернин // Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация. – Калуга, 2005
12. Стернин И.А. Может ли лингвист моделировать структуру концепта? / И. А. Стернин // Когнитивная семантика: Материалы. Второй Международной школы- семинара по когнитивной лингвистике / Отв. ред. Н.Н. Болдырев; Редкол.: В.С. Кубрякова и др.: В 2 ч. - Ч. 2. - Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2000. - С. 13- 17.
13. Цапок О.М. Мовні засоби репрезентації концепту КРАСА в поезії українських шістдесятників: автореф. дис. ... канд. філол. наук / О.М. Цапок. – Одеса, 2003. – 20 с.

Прудникова Т. И. Репрезентация концепта ОБМАН фразеологизмами украинского языка // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 2. 363-367.

В статье анализируются особенности репрезентации украинскими фразеологизмами базового слоя концепта ОБМАН.

Ключевые слова: *фразеологическая единица, концепт, обман, концептуализация, человек.*

Prudnikova T. I. Representation of the concept DECEIVE by ukrainian phraseologisms // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 2. – P. 363-367.

Peculiarities of representation of basic level of concept the DECEIVE by Ukrainian phraseologisms are analyzed in the article.

Key words: *phraseological units, concept, deceive, conceptualization, human.*

Поступила до редакції 21.03.2012 р.